

תמול שלשום לש"י עגנון

מאת לאה גולדברג

כשנודמן לי במקום אחד לדבר בשבחן של הרומאן החדש של עגנון, העיר כפי שמסרו לי מישהו הערה בנה הלשון "כדאי היה לעשות מהפכה כל כך גדולה בספרות עברית, כדי לשוב ולהתפעל מעגנון!"

מזור הדבר, עדמה מגיע קיצר-ראייתם של אנשים מסויימים לגבי החדש, דומים הם לאותו אדם המהלך ברחוב ופוגש בנערה צעירה, שבמלבושיה יש משהו מסגנון האופנה של ראשית המאה ועם כל הרענונות שבפניה, הצעירות הנועזות שבתנועתיה, פורש הוא לקראי תה את כפיו וקורא "סבתא!"

הקורא הטוב של "תמול שלשום" לא יוכל להתעלם מן החדש שבספר הזה, מן ההעזה והחופש הגמור שבסגנונו, מן המקוריות שבשימוש דרכי התיאור והקומפוזיציה. עגנון, הידוע לנו מאז כשליש בלשונו ובסגנונו מאין כמוהו, עושה כאן דברים, המפתיעים אותנו אפילו לגבי הסופר הזה. המעי בר מסגנון לסגנון, גיוגילשון בהתאם לגיוגיליהנושא, השפה העצורה, הפשטנית כמעט, — בחלקים המוסרים את יפה, — והסגנון המתקרב לסגנונו של יודל תסיד בסמטאותיה של ירושלים עיר-הקודש, מסירה נאטוראליסטית של דיבור עם הטיראדות של סוגיה, המשי תמשת בלי כל מעצור במלים לועזיות במקומן ושלא במקומן, ואם בדברי לי צונת של הבחורים הצעירים (... ושם ימצא אודיני עם העגלויס שאודיני מבקיש, היין אויטן שהוילכויס לפיי סח חיקויי והיין אויטן שהוילכויס לרחרי ביס... וכ"...) ואם בגלישה לחרוזי המאקאמה בפרקי בלך הכלב, וכל זה ניתן באחרות מפליאה ומתאחד למגני גה אחת, בלי שהנך מרגיש, כיצד אתה עובר כאן מסגנון לסגנון ומלי שון ללשון. אפשר היה לכתוב מחקר על ה"קונטראפונקט" של הלשון בספר הזה.

וכבלשון כן גם בעצם בנין הסיפור ובעריכת הדברים: המיגה העמוקה של הריאליזם, המתאכזר למציאות ואוהבה גם יחד, ושל פאנטאסטיקה סמלית (בלך) של הומור דק מאד, המעמיד פנים רציניות (תיאור עיירתו של יצחק ויחסו לצינונות, למשל), וגרוטיסקה הצוחקת בקול (זופגישת שבין ר' פייש והכלב), ההואי הגרמז מרחוק (עיירתו של יצחק והעניות שבביתו), זה שכמעט ואינך יכול לשערך בפושך בלי שתרגיש זמעה בעיניך, וההואי הדחוס, הממשי מאד, של יפו, של פתח-תקווה של ירושלים, כיצד כל הדברים הללו נעשים אחדות, קלועים זה בזה ונובעים זה מזה, והספר נהפך לנהר גדול, הנושא בזרמי ספינות ובני אדם ואצות של צמחים וגזרי-עץ ועלים יבשים, והזרם הוא קצוב ושקט, ואינו פוסק אפילו לרגע אחד.

ובתוך השלימות הזאת, ובהיותו גרר עם הזרם, אין אחת פוסק מלתת דעתך לפרטים לתמוה עליהם, לאהבה. פה ושם פוזרים בספר תיאורי-טבע, מיר חדים במינם, שאינם דומים לתיאורי-טבע אצל שום סופר אחר, לפרקים הם כסיפור-אגדה ישן, — רחיקים, לא ריאליים; לפרקים הם רק מסירה של צבע מיוחד שבאוויר (וינה, כשהשעונים מתחילים לצלצל בה; ירושלים בערבי שבתות); לפרקים הם מלים ספיריות, הנאמרות באיזה ענין ואין להביע אותה. עניין בדרך טובה יותר. אותה אכזריות בשרב הקיץ הארצישראל. כיצד היא נכרת כאן: "מהלך לו יצחק במדבריה של יפו אדם אין בארץ ובשמיים אין ציפור. החמה בלבד עומדת בין שמים לארץ כמין ישות איומה, שאינה סובלת ישות אחרת על פניה". וכעל הטבע, כן גם על האדם, פוזרות בספר הערות של חכמה בסלחנות ובלי סליחה, באהבה ובלי כפירה, ולעיתים אפילי בעוקצנות, כאותו ויבור על ר' גרוניב-מגיד, שהיה נואם, ובעיניו היתה מופעת "אותה ליחלוחים אשר האנשים טועים לחשוב שהיא זמעות". כל אהם הדברים על האדם, העושים אותו ישות מגוחכה וטראגית גם יחד, כך הוא הספר הזה, אחו הספרים

העצובים ביותר בספרות העברית, עצבו תו שקולה כגוד זר של "שכול וכש" לון" (ורק רוגו חסר הוא לחלוטין), ואי אתה קורא בו אפילי שני עמודים, בלי שתוכרח לפתע לצחוק, ודווקא בקול. מזיגה של תמימות אמיתית ופקחות, העומדת מאחורי התמימות הזאת, — הגה הבסיס של הספר הזה, ולפרקים מגעת הפקחות עד כדי שטניות בלתי נתפסת. ואתה קורא ושואל עצמך בפעם האלף: "כיצד הוא עושה דבר זה?" ואינך מצליח להשיב, מאחר שלעשייתם של בעלי הכשרונות הגדולים אין רצפי טים.

זהו ספר על העליה השנייה; וככל ספר גדול, איננו שואב את כוחו וגדו לתו מן הנושא, אלא הנושא שואב כאן את כוחו וגדולתו מדרך סיפורו של המתבר. צידי נושאים גדולים קיי-מים במידה מספקת גם בספרות העו-לם וגם בספרותנו שלנו, ואין הם מעניינים כלל, מעניין הדבר כשנושא גדול צד את לבו של סופר גדול ונהפך לחליל שהוא מגנן עליו. עגנון יודע את הסוד, שלא לסטות מגדולת הגוי שא, דווקא כשהאספקלריה שלו קטנה ומצומצמת, טוב עשה וזקא בזה שגיי בורו הוא לא חמדת המשורר, ולא יוסף חיים ברנה, הגזכר כאן בדרך-אגב, אלא אותו "חברנו" יצחק קומר, הדל באל-פי ישראל, פשוטו כמשמעו, אותו בחור תמים וצנוע שכל תנו צניעותו ותמימתו תו, ושדרך הצניעות והחמימות ישלו, כדרך מסננת, עוברות כל התכונות האנושיות של אוהו וזר של אוהה תקופה.

מסניב ליצחק קומר — דמויות הר-בה דמויות שונות של פועלים ומנצלים, אפיקורסים וחרדים, מתפקדים ומתחסי-דים, נערות צנועות ובלתי צנועות, נשים צדקניות ולא צדקניות כל עיקר. אנשים תלרשים מכל חוש אנושי ועקררים מכל קרקע ואנשים פשוטים, שכל מקום שרג-לם דורכת בו נהפך ממילא להיות להם לקרקע, כאותו "הרגל המתוקה", אשר לא לימד את כלבו החביב עליו לדבר עברית, כדי שלא יסיחו אתו תלמידי הגימנסיה "הרצליה", כי היתה לו טינא עליהם, על תלמידים אלה, על ששתלו אילנות בס"י בשבט ולא דאנו אחר-כך להשקיתם, והיו האילנות קמלים וורדים לטמיון, ולמה לא נתרעם על המוריסים שהרי המורים לא נתכונו אלא לנאים נאומים, ואכן היו נאומים את נאומיהם...

האנשים מופיעים בספר, כעיקרו: "האישים" אינם אלא רקע לעתים אין לומר על האישים דבר, אלא ראוי רק לקרוא בשמם "עסקנטקי, ועסקנו" ביץ, ועסקנובסקי". וכי מה יש להו סיף עוד? אבל על אלה המופיעים בשמם, הידוע לנו, אם מן העתונות, ואם מתולדות הצינונות, ואם מזה שאך "תמול-שלשום" חטפנו אחם שיחה באחר מרחובות תל-אביב, לעתים יש ויש מה לספר, וכאן מפליא העוז ומפליאה היכר-לת, כיצד מצליח עגנון, באופן הטבעי ביותר ובלי לפגוע בסיפור-המעשה, להכניס לתוך פסוקן שמות מפורטים כדיוגנון, ויוסף אהרונוביץ, וסילמאן ואז"ר. ואין זה מקבל על ידי כך גזון לוקאלי צר, והספר אינו נהפך לפרובינצי ציה ספרותית. מי שאיננו יודע, מי הוא דיוגנון, יעבור על פני השם הזה כעל שם בדוי, ולא ייכשל, ממש השם שקוראיו של האירי הגדול יקראו בעניין את ספרו, אף אם לא ידעו מי הוא ראסל, או איוה דובלינאי אחר החשוב פחות ממנו.

זהו ספר על העליה השנייה. ספר עלייתו ושקיעתו של "חברנו" יצחק קומר, בשלוה אפיה, כמעט באדישות מסופר המעשה על שקיעתו של הגיי בור ב"מאה שערים", ו"מאה שערים" אלה הם כאגם שקט, אשר אבן צללה בו, ואיש לא ידע. רק פעם אחת מתחור-ללת שם סערה גדולה, ומחוללה הוא בלק, "הכלב היהודי" מכל כלבי ארץ ישראל, ובלק הוא המסיים את הסי-פור בכל רע.

והאמת נתנה להאמר: הסוף לא הניח את דעתי. המוות הזה, המקריולאימקרי, האמיתי והסמלי כאחת, הולם כמובן, את הקן הספרותי של עגנון, המסיים את הספר סיום של מעגל, כי סגנון סגנון עגול הוא. אך לעצם העניין, הגיע עגנון כאן לפני הסיום למקום כזה שהוא מונע כל סיום של ממש, במקום כזה היו נעמדים ולא מסיימים את ספריהם סופרים כדוסטויבסקי, למשל, עגנון ביקש לסגור את החוג, לא לפגוע בצורה, לסיים סיום אמנותי ועשה מה שעשה, ואף ידע מה הוא עושה, ובכל זאת יש לנו הרגשה שעדיין עומדים אנו, יחד עם יצחק קומר, במקום אחר, על פרשת-דרכים בין גן-העדן והגיהנום, פרשת דרכים זו, שאחת הסמטאות שלה מובילה אר-הני מ"תמול שלשום" אל ה"היום" שלנו.

וטוב כי יש בספר זה רמז שהסיום איננו סיום, וכי "מעשיהם של שאר חבריני וחברותינו יבואו בספר חלקת השרה".